Crisia
vol. LI, Supliment nr. 1, 2021

Vocație și devotament profesional

Studii în onoarea lui Aurel Chiriac la 70 de ani

Gabriel Moisa • Ioan Goman • Sorin Șipoș
(coordonatori)

Editura Muzeului Țării Crișurilor,
Oradea, 2021

FRONTIERE IDENTITARE ÎN REPUBLICA MOLDOVA. ABORDĂRI CONCEPTUALE ȘI ELEMENTE COMPARATIVE

Mircea BRIE*

IDENTITY BORDERS IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA. CONCEPTUAL APPROACHES AND COMPARATIVE ELEMENTS.

Abstract

Our analysis spatially aims to consider the establishment of a link between the identification of borders (possibly understood as identity cleavages) and the identity realities present in the space of the Republic of Moldova. Beyond the many facets that identity acquires, the perspective of identity cleavage in the Central and Eastern space of Europe often seems to be as real as possible and demonstrated by more or less recent historical realities.

Methodologically, the focus of our analysis primarily falls on the identity boundaries generated by the ethno-religious, linguistic or cultural specific, but also by the nature of area-specific mentalities. Our objectives are to analyze possible identity realities that can generate, at the societal level, certain cleavages that take the form of some identity boundaries.

For the purpose of a conceptual clarification and to respond to the methodological desideratum already announced, this paper makes comparative references to the case of the states of Northern Macedonia, Bosnia and Herzegovina and Montenegro or to the case of the Albanians in the Balkans. At a comparative level, the reality of identity cleavages, which oftenly takes the shape of borders, is similar in the Republic of Moldova and in the Balkans. However, a particular note given by the context is kept, namely the specificity and the geopolitics of the former Soviet space in relation to the former Yugoslav one.

Identity dilemmas and controversies in the Republic of Moldova, as well as others in Central and Eastern Europe, are determined / fueled by the geopolitical interests of some states / powers that have used them to expand or maintain influences. Here, the boundaries of identity took the form of ideological or symbolic boundaries.

Key-words: *identity, border, ethnicity, religion, language, Republic of Moldova*

Introducere și metodologie

Analiza noastră își propune, spațial, să aibă în vedere stabilirea unei legături între identificarea unor frontiere (posibil înțelese drept clivaje identitare) și realitățile identitare prezente în spațiul Republicii Moldova.

* Universitatea din Oradea; e-mail: mbrie@uoradea.ro

Dincolo de numeroasele fațete pe care le capătă identitatea, perspectiva clivajului identitar în spațiul central și răsăritean al Europei pare a fi adesea una cât se poate de reală și demonstrată de realitățile istorice mai mult sau mai puțin recente. Identitatea, fie că vorbim despre cea a unui individ, a unui grup sau a unei comunități, poate genera convergență, dar și divergență în raport cu celălalt. Celălalt, dihotomic, capătă expresia celui „de dincolo"; de dincolo de ceea ce este specific mie, identității mele. O frontieră, fie ea și simbolică sau ideologică, poate fi astfel identificată în jurul unor construcții identitare. Europa centrală și răsăriteană nu doar că nu face excepție de la această regulă, ci, în aserțiunea noastă, este spațiul care impune, poate cel mai mult din Europa, astfel de frontiere identitare.

Metodologic, accentul analizei noastre cade în primul rând asupra frontierelor identitare generate de specificul etno-religios, lingvistic sau cultural, dar și de natura mentalului specific zonei. Prezenta lucrare dezvoltă într-o nouă construcție metodologică idei și cercetări sintetice cuprinse în lucrarea anterioară despre identitatea ca frontieră în spațiul Europei Centrale și se Est[1].

Fără a ne propune să analizăm întregul spectru identitar din Republica Moldova, pe parcursul acestui studiu de dorim să identificăm *posibile clivaje identitare* care iau forma unor frontiere identitare. Identificarea este însoțită de un proces de analiză conceptuală cu trimiteri comparative la alte spații geografice europene.

Ipoteza noastră este construită plecând de la aserțiunea că în spațiul acestui stat există realități ce converg către exprimarea în cotidian a unor frontiere comunitar-identitare. Aceste frontiere pot fi identificate atât în ceea ce privește identitatea etno-națională și lingvistică, cât și în ceea ce privește identitatea religioasă. În aceste situații conotațiile și implicațiile politice sau geopolitice sunt foarte importante și capătă valențele unor factori hotărâtori în dezvoltarea identitară.

Metodologic, facem precizarea că pe parcursul acestui studiu nu ne propunem sa rezolvăm în nici un fel probleme fundamentale, existențiale și nici să clarificăm posibile dileme identitare sau controverse mai vechi sau mai noi. *Obiectivele* noastre sunt acelea de a analiza posibile realități identitare care pot genera, la nivel societal, anumite clivaje care capătă forma unor frontiere identitare. Ca atare, dezbaterea noastră este orientată către *identificarea* acestor frontiere, de a le argumenta prin prisma posibilului clivajul pe care îl produc. Se impune precizarea că, în aserțiunea noastră, existența unei frontiere identitare nu presupune obligatoriu o ruptură, o discontinuitate, ci poate fi interpretată și ca fiind o zonă de contact cultural-identitară. O asemenea zonă de contact poate genera nu doar multiculturalitate, ci și dezvoltarea unei societăți interculturale în care clivajele se estompează.

Pe parcursul acestei analize, propunem o *dezbatere generală asupra unor teme identitare*, adesea de o mare sensibilitate în spațiul Republicii Moldova. În acest sens,

[1] Mircea Brie, *Identity as Frontier in Central and Eastern Europe. The Case of the Republic of Moldova*, în Mircea Brie, Alina Stoica, Florentina Chirodea (coord.), *The European Space Borders and Issues. In Honorem Professor Ioan Horga*, Editura Universității din Oradea/Debrecen University Press, Oradea/Debrecen, 2016, p. 359-381.

abordările de analiză conceptuală, sunt însoțite de trimiteri comparative către realități similare sau diferite ca exprimare și rezultat din alte state europene.

1. Context european și național

Spațiul european a cunoscut începând cu secolul al XIX-lea un amplu proces de prefaceri la nivel identitar. Societățile europene se modernizează, iar sub impactul modernizării se produc schimbări profunde atât la nivelul intern al statelor, cât și la nivel internațional.

Revoluția identitară nu a fost specifică doar perioadei celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, când efervescența noului conduce la erodarea vechii ordini monarhice a guvernelor puternice. Popoarele își dezvoltă o conștiință națională tot mai puternică, culminând cu principiul autodeterminării popoarelor, atât de mult pus în scena tratatelor care au reglementat ordinea după primul război mondial. Atunci una dintre cele mai vizibile transformări are în vedere emanciparea națională și identitară. Astăzi, procesul continuă și se dezvoltă pe noi paliere de factură identitară. Odată cu acestea apar tot mai multe clivaje generatoare de ”frontiere” în interiorul societăților europene. Aceste frontiere sunt cel mai adesea simbolice și ideologice.

În perioada contemporană asistăm la o efervescență a naționalului, asta în ciuda progreselor realizate la nivel european în ceea ce privește consolidarea identității europene. Procesul de construcție europeană a fost însoțit de o anumită estompare a naționalului, cel puțin la nivelul de exprimare al mișcărilor naționalist-extremiste. Identitatea europeană apare ca o identitate de rang superior care reduce formele de exprimare ale identităților naționale și regionale. Asta cel puțin în teorie. Pe de altă parte, în contextul actual, suntem îndreptățiți să credem că identitatea europeană a căpătat o formă de manifestare paralelă cu nivelurile naționale sau regionale, fără a fi în relație foarte strânsă cu acestea. Adică, reducerea sau amplificarea formelor de manifestare la un anumit nivel nu conduce la o contrapondere la un alt nivel[2].

Diacronic, stimulată de fenomenul globalizării, de succesul UE, în special de extinderea europeană spre est și dispariția „Cortinei de Fier”, identitatea europeană a cunoscut o exaltare atât la nivel de discurs public, cât și la nivel cotidian. Fenomenul cunoaște, în opinia noastră, și o altă fațetă: revanșa identitară din perioada actuală. Ca efect al crizelor devenite sistemice la nivelul UE (economice, financiare, sociale, instituționale sau de legitimitate), a noilor realități geopolitice din spațiul de proximitate (ex. situația din Ucraina, Orientul Apropiat, Nordul Africii), dar și ca efect al migrației masive, constatăm o reîntoarcere către identitățile locale, regionale sau naționale[3].

---

[2] Mircea Brie, *Identity Revolution and Minority Emancipation: A Cause of the European Concert's Crash. Contemporary Analogues,* în Ioan Horga, Alina Stoica (coordonatori), *Europe a Century after the End of the First World War (1918-2018)*, București, Editura Academiei Române, 2018, p. 237

[3] A se vedea pentru mai multe detalii Mircea Brie, Daniela Blaga, *Identity rematch in the European space*, in Alina Stoica, Ioan Horga, Mircea Brie, *Cultural Diplomacy at the Eastern and Western Borders of the European Union*, Editura Universității din Oradea, 2015, p. 255-273.

Fără a ne propune cu această ocazie să facem o analiză a realităților politice, respectiv a discursului liderilor politici, în spațiul european, dar nu numai, asistăm în această perioadă, mai mult decât în alte etape ale istoriei ultimei sute de ani, la o radicalizare a discursului cu accent pe național. Mișcările politice capătă nuanțe tot mai mult naționale, etno-culturale și identitare. Nu doar populismul câștigă teren, ci și dezbaterea xenofobă, tribală, a fricii și pericolului zugrăvite în imaginea celuilalt[4].

Uniunea Europeană, Rusia, globalizarea, imigrantul, multinaționalele, minoritățile naționale, dar și altele ce nu fac parte din comunitatea națională asediată, sunt adevărați țapi ispășitori pe care liderii politici din țările Europei centrale și de est, de exemplu, îi folosesc pentru a genera emoție și a capitaliza exprimările tot mai naționaliste prezente în aceste țări.

Țările grupului de la Visegrád, altă dată date exemplu tuturor pentru orientarea proeuropeană, după nici 10 ani de la aderarea acestora la Uniunea Europeană au început să dezvolte atitudini eurosceptice puternic însoțite de discursuri naționaliste. Revanșa națională pare a fi favorizată de imposibilitatea Bruxelles-ului de a-și apropia cetățenii captivi la nivel național. Eșecul unora se transformă în succesul celorlalți care vin salvatori să apere națiа asediată. În Polonia, naționalismul, mai precis naționalismul romantic, a început să câștige teren din octombrie 2015, când la putere a ajuns Partidul Lege și Justiție (PiS) al lui Jaroslaw Kaczynski. Viktor Orbán, primul ministru maghiar, și-a consolidat poziția la nivel politic intern prin promovarea unor discursuri strident naționaliste și arogante în raport cu tot ceea ce este străin, iritând până și pe cei mai apropiate aliați[5]. Partidul său Fidesz a condus astfel Ungaria către un iliberalism naționalist și populist[6].

Naționalismul este în ascensiune în statele europene. Acesta ia diverse forme, precum mișcările proindependență din Catalonia și Scoția, ori, mai frecvent, ale doctrinelor populiste și reacționare de dreapta. Formațiuni populiste de extremă-dreapta sau național-conservatoare sunt reprezentate în executivele mai multor țări membre ale Uniunii Europene.

Acest tablou este completat de retorica naționalistă a unor lideri politici precum Vladimir Putin în Rusia sau Recep Tayyip Erdoğan în Turcia. În ambele cazuri, retorica face adesea trimitere la trecutul glorios imperialist al propriilor istorii pe care și-ar dori să le reînvie, fie și doar în mintea propriilor cetățeni pe care îi mobilizează în susținerea unor astfel de proiecte în raport cu dușmanii interni și externi[7].

Dincolo de toate acestea numeroase state europene trebuie să găsească soluții pentru revendicările tot mai extreme ale minorităților naționale.

În contextul actual al crizei, cooperarea și dialogul au lăsat adesea loc suspiciunii și competiției. Statele se repoziționarea pe criterii naționale în raport cu problemele economice pe care le au. Mulți lideri politici și-au construit discursul publică pe culpa

[4] Mircea Brie, *Identity Revolution and Minority Emancipation…*, p. 238
[5] Nicolae Filipescu, Naționalismul lui Viktor Orbán, disponibil online https://revista22.ro/68/.html, accesat în data de 23.09.2021.
[6] Andrei Manolescu, *Ungaria lui Orbán,* http://dilemaveche.ro/sectiune/tilc-show/articol/ungaria-lui-orban, accesat în data de 23.09.2021.
[7] Mircea Brie, *Identity Revolution and Minority Emancipation…*, p. 238

celorlalți parteneri europeni și de aici radicalizarea observată în spațiul opiniei publice. *Teoria statelor mici* a austriacului Leopold Kohr[8] revine în actualitate. Gândită pe un fundament economic, această teorie capătă tot mai mulți susținători din perspectiva funcționalității politice și naționale a statelor. „Soluția pentru problemele globale este nu mai multă unitate și creștere, ci mai multă diviziune; lumea trebuie să fie fragmentată în mai multe state mici, ale căror economii vor fi mult mai flexibile”[9]. Plecând de la această teorie au apărut numeroase hărți geopolitice care încearcă să fundamenteze ideea funcționalității statelor mai mici în spațiul european.

În cele ce urmează prezentăm doar trei dintre aceste proiecte-hărți. Una dintre ele propune fragmentarea țărilor europene în 73 de regiuni etno-culturale autonome sau independente, care ar trebui să reflecte cam tot atâtea entități etno-culturale sau lingvistice (există serioase rezerve însă sub raport identitar în cazul multor dintre aceste regiuni)[10].

Harta 1. Proiect a „Europei regiunilor”[11]

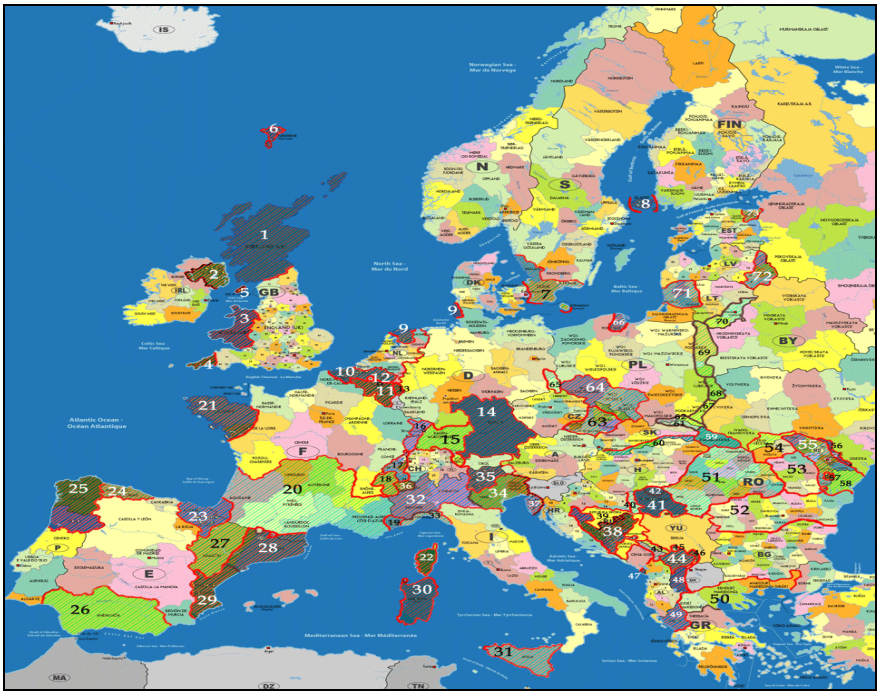

Sursă: Dorian Furtună, *Teoria statelor mici…*

[8] În 1957, Kohr publică lucrarea *Căderea Națiunilor* în care susține ideea că statele mici, națiunile mici și economiile mici sunt mai pașnice, mai prospere și mai creative decât statele masive și superputerile.
[9] Dorian Furtună, *Teoria statelor mici și „socul identităților”*, http://adevarul.ro/international/europa/teoria-statelor-mici-socul-identitatilor-1_54cbaa85448e03c0fd1d9624/index.html, accesat în data de 29.06.2021
[10] *Ibidem*
[11] Harta a fost elaborată în baza materialelor Mesei Rotunde a Ligii Jurnalismului Conservator cu genericul „Regiunile unite ale Europei: Kosovo ca înaintaș în procesul de glocalizare europeană”.

La nivelul perioadei actuale în Europa există numeroase revendicări etno-naționale care implică solicitări autonomiste sau chiar de separatare teritorială prin independență. Dacă toate aceste mișcăr ar avea succes atunci harta Europei ar arăta, potrivit Mauldin Economics astfel:

Harta 2. Europa mișcărilor secesioniste

Sursă: Mauldin Economics, Geopolitical Futures Zero Hedge via Bank of America Marrill Lynch. Apud Business Insider, http://uk.businessinsider.com/map-of-european-independence-movements-2017-6, accesat în data de 23.09.2021

La nivel *conceptual*, apar construcții identitare, aparent așezate pe același palier de analiză, pot avea conotații diferite. Identitatea, indiferent că nivelul de raportare (european, național sau regional/local), se regăsește ca formă de exprimare în spațiul public în ciuda curentelor universaliste, de globalizare sau uniformizare a valorilor, caracteristicilor sau expresiilor comunitare. Elementele de identitate etno-religioasă se regăsesc în spațiul public global, inclusiv în forme multiplicate prin intermediul canalelor de propagare a globalului. Așadar, nu doar globalul se multiplică, ci și particularul, specificul. Acestea din urmă, adesea luând forme ale extremismului, naționalismului, violenței etno-religioase, se văd multiplicate prin câștigarea de adepți la mii de kilometri distanță. Apoi, statul național și etnic, asociat teritoriului național, a reușit nu doar să supraviețuiască presiunilor „societății globale", ci a demonstrat o capacitate de afiliere și mai mare. *Globalizarea identitară* s-a dovedit a fi mai puternică în societățile urbane și industrializate, iar acolo

unde există zone rurale consistente, un patrimoniu și o tradiție culturală bogată s-a dezvoltat o rezistență la globalizare[12]. Astfel, identitatea locală, național-culturală este prezervată mai puternic în mediul rural-agrar și în aria proximității de referință a siturilor culturale. O asemenea realitate nu exclude posibilitatea dezvoltării și consolidării paralele a unei identități supranaționale de factură europeană. Conceptual, apare această relație aparent antagonică: identitate europeană versus identitate națională/locală[13].

Propunem trei niveluri de analiză și în ceea ce privește conceptul identității: nivelul european, nivelul național și nivelul regional. Un european poate să fie italian, german sau român. În același timp un italian poate fi sicilian, napolitan, venețian, piemontez, toscan, etc; un german poate fi bavarez, saxon, prusac sau chiar austriac. În același timp ardelenii, oltenii, bănățenii sau moldovenii pot exprima împreună sentimentul romanității românești.

Literatura de specialitate surprinde disputa privitoare la stabilirea identității unei persoane sau comunități. Procesul cuprinde două dimensiuni: autoidentificarea și heteroidentificarea. În ambele situații, atât propria identificare, cât și identificarea realizată de către altcineva, dezbaterea privitoare la identitate comportă elemente deopotrivă obiective, cât și subiective.

Analizele teoretice surprind pe de altă parte o dispută în jurul dimensiunii subiective și obiective a identității. Spre deosebire de conceptul de *origine națională*, care se referă la ceva dat, moștenit prin naștere*, identitatea națională* este, înainte de toate, expresia conștiinței apartenenței la o comunitate culturală care se definește ca o comunitate politică. La această realitate face trimitere Ernest Renan atunci când caracterizează națiunea, în mod sugestiv, ca un "plebiscit cotidian"[14]. Identitatea națională în acest caz este legată de conceptul de națiune. Aceasta din urmă înțeleasă ca o populație care împarte un teritoriu (la care se raportează prin intermediul dimensiunii istorice), mituri și memorii istorice comune, o cultură de masă, o economie comună și drepturi și datorii legale comune pentru fiecare membru (acestea din urmă făcând trimitere la organizarea politică statală)[15]. Această analiză presupune existența: 1. unui segment de populație care trăiește pe un anumit teritoriu; 2. un anumit tip de relaționare care exprimă conștiința identității și apartenenței, un „spirit comunitar"[16]. O asemenea perspectivă asupra națiunii este în concordanță cu filozofia statului westfalian care pune în centru ideea de stat-națiune-teritoriu.

---

[12] Florin Poenaru, *Republica Moldova: complexul de superioritate al României,* http://www.criticatac.ro/18342/republica-moldova-ca-sindrom/, accesat în data de 26.09.2021

[13] Mircea Brie, *Identity as Frontier in Central and Eastern Europe. The Case of the Republic of Moldova*, în Mircea Brie, Alina Stoica, Florentina Chirodea (coord.), *The European Space Borders and Issues. In Honorem Professor Ioan Horga*, Editura Universității din Oradea/Debrecen University Press, Oradea/Debrecen, 2016, p. 360.

[14] Apud Gábor Flóra, *Identitate și ideologie națională: o perspectivă socio-istorică*, în Balogh Brigitta, Bernáth Krisztina, Bujalos István, Adrian Hatos, Murányi István (coord.), *Identitate europeană, națională și regional. Teorie și practică*, Editura Partium, Oradea, 2011, p. 114.

[15] Mircea Brie, Dana Blaga, *Identity rematch in the European space…*

[16] *Ibidem*, p. 115

Conceptual, întregul edificiu identitar comportă cel puțin două elemente de specificitate încă din momentul construcției sale[17]:

- identitatea națională născută din apartenența etnică
- identitatea națională născută din apartenența civică/cetățenească

În primul caz, identitatea națională servește un anumit grup etnic aflat adesea în competiție cu alte grupuri etnice (cel mai adesea prezente în același spațiu de referință). Perspectiva dă naștere unor exprimări de factură naționalist-tribale ce poate presupune excluderea reprezentanților celorlalte grupuri etnice.

În cea de-a doua situație, dimensiunea civică servește statul, conducând cel mai adesea la patriotism (perspectiva este mai degrabă pozitivă raportat la prima situație când avem de-a face cu o perspectivă cu conotații negative!).

Analiza celor două dimensiuni i-a făcut pe unii analiști să identifice principalele diferențe în dezbaterea conceptuală privitoare la identitate în Europa Central-Răsăriteană versus Statele Unite ale Americii. Diferența esențială este aceea că identitatea națională europeană dă răspuns la întrebarea cine este român, maghiar, slovac, etc. (deci ceea ce ne face diferiți pe unii de alții), iar cea americană caută să identifice acele elemente pe care le au în comun cetățenii (ce îi face pe cetățenii diferiți în multe situații sub raport etno-cultural să fie americani?)[18]. Această dispută conceptuală dintre identitatea națională/națiunea europeană și cea americană poate fi extrapolată și la nivelul spațiului european. Ideea de naționalitate este percepută diferit în Europa occidentală și cea central-răsăriteană. În majoritatea țărilor occidentale identitatea națională s-a construit în principal în jurul identității de cetățean, iar teritoriul statutului a devenit în consecință termenul fundamental de referință pentru „teritoriul național" – *dimensiunea civică a identității naționale*. Europa de Est a avut o cale diferită de dezvoltare, în care etnicitatea*, apartenența etnică a îndeplinit un* rol fundamental în construirea identității naționale – *dimensiunea etnică a identității naționale*[19]. Astfel, modelul vestic al națiunii subliniază poziția centrală a teritoriului național sau pământului natal al națiunii, în timp ce modelul estic este preocupat de originea etnică și legăturile culturale. O caracteristică fundamentală a construcțiilor statale de tip stat național din estul Europei este permanenta lipsă de *legitimitate* sau, mai degrabă, legitimitatea incompletă a acestora. Prin identificarea statului cu o singură identitate națională, celelalte comunități naționale s-au găsit inevitabil în afara acestui proces de legitimare, ceea ce a constituit *o sursă fundamentală de tensiune inter-etnică*. Această realitate a condus către sacralizarea teritoriului statal considerat *teritoriu național*[20] (proprietatea de drept a unei singure națiuni/naționalități!), iar filozofia cultural-istorică este aceea de a delegitima pe cât posibil contribuția celorlalte comunități naționale[21].

---

[17] Mircea Brie, *Identity as Frontier in Central and Eastern Europe…*, p. 362-363.
[18] István Bujalos, *Identitatea personală și națională în filosofia americană*, în Balogh Brigitta, Bernáth Krisztina, Bujalos István, Adrian Hatos, Murányi István (coord.), *Identitate europeană, națională și regional. Teorie și practică*, Editura Partium, Oradea, 2011, p. 79-91.
[19] Gábor Flóra, *op. cit.*, p. 116.
[20] *Ibidem*, p. 118-128.
[21] Mircea Brie, Dana Blaga, *Identity rematch in the European space…*

Raportat la nivelul european de analiză asupra conceptului de identitate, întrebarea legitimă este în ce măsură vorbim despre o identitate europeană comună sau, în antiteză, despre prezența unor frontiere identitare în spațiul european. Un anumit clivaj identitar poate fi observat între Europa vestică și cea estică. Această realitate este dată de moștenirea istorică, culturală, religioasă și politică.

2. Analiza relației dintre identitate și frontieră

Așa cum este lesne de înțeles, o asemenea analiză naște emoții și poate răscoli anumite manifestări latente din spațiul public. De la început, facem precizarea că nu ne propunem să găsim adevăruri sau răspunsuri, ci doar să identificăm și să analizăm posibile frontiere identitare. Nu ne dorim să ne poziționăm de o parte sau alta a dezbaterilor (existența frontierelor identitare presupune prezența a cel puțin două construcții identitare care se întâlnesc, adesea situate pe poziții divergente!).

Fiecare din temele generale identificate ca generatoare de frontiere identitare au constituit și pot constitui în sine teze fundamentale care necesită analize complexe atât calitativ, cât și cantitativ. În acest caz, propunem mediului academic teme de reflecție și perspective analitice asupra unor tematici de o sensibilitate aparte în societățile noastre europene.

În scopul unei clarificări conceptuale și pentru a răspunde dezideratului metodologic anunțat deja, facem câteva trimiteri comparative la cazul statelor Macedonia de Nord, Bosnia-Herțegovina și Muntenegru sau la cazul albanezilor din Balcani.

Căderea comunismului și dezintegrarea sovietică și iugoslavă a amplificat într-o primă etapă procesul de emancipare identitară și apariția unor noi clivaje în spațiul balcanic și ex-sovietic.

A. Moldovenismul ca frontieră identitară etno-națională

O identitate puternică susține și justifică o statalitate puternică. Logica a fost folosită adesea de către regimurile politice și in sens invers, cu scopul de a justifica construcții național-statale nou apărute pe harta europeană. Astfel, existența și supraviețuirea unei construcții politico-statale a ajuns să depindă între altele de nevoia unei construcții identitare care să dea o individualitate în raport cu statele și popoarele vecine, care să traseze nu doar granițe statale, ci și frontiere identitare.

Republica Moldova, aidoma statului Muntenegru, a dezvoltat în primul deceniu de după independență o politică specifică menită să pună în evidență relația unitară a triunghiului stat, națiune, cetățenie[22]. Cele trei dimensiuni trebuie să se susțină și să se consolideze reciproc. Dacă dimensiunea națională este una mai slabă, statalitatea și cetățenia trebuie să susțină și să argumenteze justificativ existența și consolidarea

[22] A se vedea suplimentar Capitolul 2 *Transitional Triangle: State, Nation, Citizenship* al lucrării Jelena Džankić, *Citizenship in Bosnia and Herzegovina, Macedonia and Montenegro: effects of statehood and identity challenges*, Routledge, 2015.

națională. În Muntenegru, statalitatea și cetățenia susțin națiunea în lipsa unor repere distinctive foarte clare care să separe identitar etno-religios și lingvistic populația acestui stat de națiunea sârbă. Din această perspectivă, construcția identitară este un proces în evoluție. Acest proces evidențiază nu doar o nouă realitate identitară etno-național, ci și una tot mai pronunțat lingvistică și culturală (aceasta din urmă prin apelul la moștenirea istorică care să justifice frontierele identitare actuale).

O controversă apare, aidoma cazului Macedoniei de Nord, în ceea ce privește chiar numele statului de la est de Prut. Principatul Moldova, prin tratatul de la București dintre otomani și țariști a pierdut partea de la răsărit de Prut. După această dată statul a continuat să existe doar în partea sa de la vest de râul amintit, pentru ca apoi prin unirea cu Țara Românească (1859) această statalitate să fie transferată în cadrul statului român.

Teritoriul dintre Prut și Nistru, denumit Basarabia (e drept, mai mult de către românii din România) a cunoscut în perioada ce a urmat anexării rusești mai multe etape: 1. perioada de până la 1918, respectiv apartenența la Imperiul țarist; 2. perioada 1918-1940, când Basarabia a făcut parte din România Mare; 3. perioada 1940-1991, respectiv perioada sovietică; 4. perioada de după proclamarea independenței de stat a Republicii Moldova.

Simbolistica statalității Republicii Moldova, în ciuda retoricii mult mai recente, coboară ancestral spre un ev mediu glorios al primilor domnitori moldoveni (revendicați a fi români de către partea Principatului Moldova care nu a fost ocupată de către ruși în 1812).

Moldovenismul, ca și construct identitar, a născut multe polemici și controverse indiferent de locul de unde era privit și analizat. A fost însă folosit de fiecare dată cu scopuri politice sau geopolitice. Controversa nu este lămurită nici la ea acasă, asta fără a mai extinde dezbaterea în alte spații geografice ale căror interese geopolitice nu converg către aceleași obiective. Dezbaterea *moldovenism* versus *românism* a aprins adesea spiritele la răsărit de Prut, alimentate mai mult sau mai puțin de la vest și est. Cele două perspective par a fi diametral opuse. Perspectiva română îi include pe moldoveni, alături de ardeleni, olteni, munteni, între români (a fi moldovean nu este o identitate etno-național-lingvistică, ci una regional-geografică, și reprezintă o dimensiune sub-națională!). Perspectiva moldovenismului exclude din start identitatea comună, de neam și limbă sau o identitate suprapusă de genul bavarezii sunt germanii, iar germanii sunt europeni (a fi moldovean însemnă de facto a nu fi român și invers!).

Fără a avea o importanță prea mare faptul că moldovenismul a fost creat și alimentat disproporționat de către țariști sau sovietici, acesta a servit masiv interesele politice ale guvernanților de la Chișinău după proclamarea independenței.

Inițial s-a încercat crearea unui stat-națiune în care limba română era recunoscută ca limbă oficială, iar doctrina „un popor, două state" era oficial acceptată de ambele părți ale Prutului. Minoritățile naționale, susținute intens din exterior, s-au împăcat greu cu această realitate și au reacționat. „Pericolele imaginare" ale unirii tânărului stat moldovenesc cu România și ale discriminării conform criteriului etnic sau al celui lingvistic au generat începutul unui dublu proces secesionist, în estul și în sudul

republicii, proces care a culminat cu declanșarea unui conflict armat pe malul stâng al Nistrului”[23].

Președintele moldovean Mircea Snegur renunță oficial la această doctrină la data de 29 iulie 1994, odată cu adoptarea noii Constituții[24]. Teza privitoare la identitatea moldovenească, diferită de cea românească este reluată și amplificată. Folosită de către țariști și sovietici pentru a justifica separarea de statul român, acum ea folosește unor interese politice care vorbesc despre interesul național, respectiv prezervarea statalității moldovenești care ar fi amenințată.

În teorie, moldovenismul ca și construct identitar este folosit în sensul dezvoltării unei identități naționale legate de apartenența civică, cetățenească. Noua identitate își propune să-i adune la un loc pe toți cetățenii Republicii Moldova indiferent de opțiunile lor etno-naționale sau lingvistice.

Chiar dacă noile autorități care au preluat puterea la Chișinău de la comuniști după 2008 au schimbat logica argumentării identitare, moldovenismul rămâne un factor născător de controverse. În timp ce unii cetățeni moldoveni își proclamă identitatea etno-națională și lingvistică românească, alții, alături de minoritățile prezente în acest spațiu, susțin moldovenismul, ca identitate distinctă de cea românească pe care o văd drept un pericol de subminare a statalității Republicii Moldova. Vorbim așadar în Republica Moldova de moldovenii români și de moldovenii moldoveni.

Procesul este similar până într-un punct în Muntenegru, unde nu puțini sunt cei care susțină că limba vorbită nu este alta decât cea sârbă, și că ei nu ar fi altceva decât niște sârbi ce aparțin națiunii muntenegrene construită identitar pe criterii cetățenești și de apartenență la un spațiu statal distinct.

B. Individualitatea lingvistică: fundament al moldovenismului

Individualitatea lingvistică a unui popor a jucat totdeauna un rol important în consolidarea unei statalități. O limbă distinctă conduce la o forță suplimentară de prezervare a statalității.

Oamenii care vorbesc aceeași limbă, distinctă în raport cu cea a altor comunități cu care intră în contact, dezvoltă forme de solidaritate comunitară de origine identitară. Este foarte cunoscut episodul biblic, relatat și în Coran, al construcției Turnului Babel. ”Haidem să ne zidim o cetate și un turn al cărui vârf să atingă cerul și să ne facem un nume, ca să nu fim împrăștiați pe toată fața pământului!”[25]. ”Iată, ei sunt un singur popor și toți au aceeași limbă, și iată de ce s-au apucat; acum nimic nu i-ar împiedica să facă tot ce și-au pus în gând”[26]. ”Haidem să Ne coborâm și să le încurcăm acolo limba, ca să

[23] Radj Cărbune, *Identitatea națională a Republicii Moldova*, https://radjcarbune.wordpress.com /2010/12/02/identitatea-nationala-a-republicii-moldova/, accesat în data de 8 octombrie 2021.
[24] A se vedea textul noii Constituții adoptată de către statul moldovean în anul 1994, http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/mo/md/md046mo.pdf, accesat în data de 10 noiembrie 2016.
[25] *Biblia*, Geneza, cap. 11: 4.
[26] *Ibidem*, cap. 11: 6.

nu-și mai înțeleagă vorba unii altora! Și Domnul i-a împrăștiat de acolo pe toată fața pământului, așa că au încetat să zidească cetatea”[27].

Episodul biblic identifică încă din cele mai vechi timpuri forța unei comunități ligvistice, a unui popor care vorbește aceeași limbă. Ei pot lucra împreună, pot construi ceva măreț, pot să lupte împreună, pot rămâne împreună – doar pentru că, și daca, vorbesc aceeași limbă. Ceilalți nu sunt de încredere, nu pot fi din interior, trebui să te separi de ei și să îți găsești suportul doar lângă cei care vorbesc aceeași limbă cu tine. Acest fundament stă nu doar la baza constituirii națiunilor moderne, ci justifică și este un argument al politicilor complicate ce stau la baza revoluțiilor identitare, dar și a unor regimuri sau mișcări politice care susțin mișcările separatiste sau justețea unor construcții statale noi.

Între preocupările privitoare la consolidare statalității noilor state balcanice și ex-sovietice s-a numărat și promovarea individualității lingvistice a noilor popoare. De altfel, mișcările de emancipare națională sau de construcție identitar-națională, începute mult înainte de actul independenței, s-a fundamentat și justificat pe individualitatea etno-națională, religioasă, culturală și lingvistică. Cazul Republicii Moldova nu este singular. În Muntenegru situația este oarecum similară. Politicile și discursul publice au condus către afirmarea individualității lingvistice în raport cu limba sârbă. Dacă la început limba sârbă a fost acceptată ca fiind limba oficială, constituția din 2007 impune ca limbă oficială ”limba muntenegreană” fapt ce a consternat partea sârbă[28].

În Republica Moldova, această controversă este legată de promovarea moldovenismului ca și identitate. Limba moldovenească, ca limbă distinctă de limba română, servește acelorași interese și obiective politice sau geopolitice. Indiferent care este originea acestei dispute, societatea din Republica Moldova este divizată lingvistic nu doar în raport cu minoritățile naționale, ci și în raport cu opțiunile lingvistice ale grupului majoritar etno-național.

Procesul de rusificare din perioadele țaristă și sovietică s-a servit de implementarea doctrinei celor două limbi diferite: „română” și „moldovenească”. State imperiale multinaționale, acestea acuzau la rândul lor „imperialismul” românesc asupra unui alt popor: moldovean, vorbitor de o altă limbă: moldovenească.

Declarația de independență a Republicii Moldova (1991)[29] face trimitere clară la „decretarea limbii române ca limbă de stat”, limbă pe care moldovenii o foloseau și o considerau identică cu a lor. Promovarea moldovenismului a redevenit politică oficială a autorităților de la Chișinău după 1994, adâncind confuzia și controversa. Limba oficială a statului Republica Moldova este potrivit noii constituții, „limba moldovenească” cu grafie latină[30].

---

[27] *Ibidem*, cap. 11: 7-8.

[28] Kenneth Morrison, *Nationalism, Identity and Statehood in Post-Yugoslav Montenegro*, Bloomsbury Publishing Plc, 2018, p. 138.

[29] A se vedea textul *Legii Nr. 691 din 27.08.1991 privind Declarația de independență a Republicii Moldova, http://istoria.md/articol/573/Declara%C5%A3ia_de_Independen%C5%A3%C4%83_a_Republicii_Moldova*, accesat în data de 10 noiembrie 2016.

[30] *Constituția Republicii Moldova din 29.07.1994*, art. 13.

Contradicția a continuat în ciuda încercărilor făcute de către noii guvernanți (de după 2008) de a repune limba română în drepturile sale de limbă oficială a statului. Abia pe data de 5 decembrie 2013, Curtea Constituțională din Republica Moldova a soluționat această dilemă și dispută interminabilă privitoare la limba oficială a statului. Judecătorii, luând în discuție textul Declarației de Independență și textul Constituției au hotărât faptul că textul primului document prevalează asupra Constituției, iar „limba de stat a Republicii Moldova este limba română". „Declarația de Independență constituie fundamentul juridic și politic al Constituției, astfel încât nici o prevedere a acesteia din urmă nu poate depăși cadrul Declarației de Independență. Astfel, Curtea a conchis că, în cazul existenței unor divergențe între textul Declarației de Independență și textul Constituției, textul constituțional primar al Declarației de Independență prevalează. Decizia este definitivă și nu poate fi supusă nici unei căi de atac", conform președintelui Curții Constituționale, Alexandru Tănase[31]. Dincolo de intervenția Curții Constituționale, controversa și disputele identitare privitoare la limba moldovenească sunt în măsură să perpetueze această frontieră simbolică, folosită adesea în scopuri ideologice.

C. Alfabetul chirilic ca frontieră identitară

Alfabetul este folosit și el ca element identitar distinct care poate lua forma unui clivaj de tipul frontierelor identitare. Dacă în cazul albanezilor din fosta Iugoslavie folosirea alfabetului latin era însoțit de existența unei limbi clar distincte, în cazul altor popoare ce făceau parte din fostul stat federal individualitatea lingvistică nu era atât de clară. Multă vreme individualitatea lingvistică a croaților în raport cu sârbii a fost legată de folosirea de către primii a alfabetului latin, iar de către sârbi a celui chirilic. Această dispută poate identificată cum aminteam anterior în cazul muntenegrean[32] sau de existența unei limbi separate a bosniacilor[33]. Alfabetul a jucat de fiecare dată un rol foarte important în justețea deciziei de trasare a unei frontiere lingvistice de natură identitară.

În cazul Republicii Moldova introducerea alfabetului chirilic ca element distinctiv în raport cu limba română a fost o armă folosită de către regimul sovietic dar și cel rus (țarist și actual). În Transnistria încă este folosită grafia chirilică pentru a scrie "moldovenește". Alegerea alfabetului s-a dovedit a fi deseori un act politic având scopul de a rezolva adesea probleme de natură geopolitică[34].

În actualitate revine chestiunea alfabetului chirilic în disputa identitară a sârbilor bosniaci. În acest caz, pe lângă religie, alfabetul chirilic joacă un rol vizual de frontieră identitară foarte important. În 15 septembrie, cu ocazia Zilei „unității sârbe", deputații

---

[31] *Curtea Constituțională: Limba de stat a Republicii Moldova este limba română*, în *Timpul.md*, 5 Decembrie 2014, http://www.timpul.md/articol/curtea-constituionala-limba-de-stat-a-republicii-moldova-este-limba-romana-67053.html, accesat în data de 10 noiembrie 2016.

[32] Kenneth Morrison, *op. cit.*, p. 130-152.

[33] Jelena Džankić, *op. cit.*, p. 48.

[3434] A se vedea cazul republicilor sovietice prezentate de Dan Alexe și Alla Ciapai, Chirilice, latine sau arabe? Sistemul de scriere e deseori un act politic, https://moldova.europalibera.org/a/chirilice-latine-sau-arabe-sistemul-de-scriere-e-deseori-un-act-politic/31431391.html, accesat în data de 28.10.2021.

celor două parlamente din Serbia și Republica Srpska au adoptat două legi pentru a încuraja utilizarea alfabetului chirilic, într-o nouă tentativă de a consolida o identitate națională comună[35]. Toate instituțiile și societățile publice, școlile și universitățile, asociațiile și companiile naționale sunt constrânse să folosească alfabetul chirilic[36]. Mai mult, companiilor private le sunt promise reduceri de taxe dacă folosesc acest alfabet. Alfabetul chirilic face parte dintr-un instrumentar tot mai complex prin care naționalismul se reașază în complicata republică balcanică Bosnia-Herțegovina. Recent, liderul sârbilor bosniaci Milorad Dodik, copreședinte al statului Bosnia-Herțegovina a reaprins naționalismul, semănând germenii reluării conflictului, odată cu noile solicitării de separare a Republicii Srpska (o regiune cu 1,2 milioane de locuitori). Ceilalți doi copreședinți, Sefik Djaferovic (reprezentant al comunității bosniace) și Jeliko Komsic (reprezentant al comunității croate) au dat o declarație comună prin care își afirmă susținerea pentru păstrarea actualelor frontiere și și afirmă disponibilitatea de a lupta pentru asta[37].

D. Religia ca frontieră: rolul în construcția națională

În spațiul balcanic, religia a fost mai mereu un element al individualității comunitare în raport cu care s-au trasat frontierele comunităților identitar-naționale, și chiar ale statelor. În fostul stat iugoslav, in ciuda numeroaselor eforturi de după Tratatele de la Paris de a realiza o coeziune națională, religia a constituit mai mereu un impediment în calea acestei reușite. Slovenii și croații sunt majoritari creștini catolici, sârbii, muntenegrenii și macedonenii sunt majoritar creștini ortodocși, albanezii și bosniacii sunt musulmani.

Acest tablou mozaicat este foarte vizibil, prin rolul jucat de religie în trasarea frontierelor identitare, în Bosnia-Herțegovina. Sârbii sunt ortodocși, croații catolici, iar bosniacii musulmani. În ciuda eforturilor de uniformizare lingvistică, religia (dar nu numai ea!) a ținut comunității etno-naționale distincte.

Mai mult, nici în sânul ortodoxiei nu mai este aceeași unitate dacă este să luăm în discuție cazul Bisericii în Muntenegru. Aici o parte importantă a populației reproșează și contestă superioritatea ierarhică a Bisericii Sârbe.

Oarecum similară cu situația din Muntenegru este realitatea religioasă din Republica Moldova. Aici *Legea privind libertatea de conștiință, gândire și de religie*[38]

---

[35] *Serbia vrea să consolideze statutul 'alfabetului chirilic' și identitatea națională*, *AGERPRES*, https://www.agerpres.ro/politic-ex/2021/09/15/serbia-vrea-sa-consolideze-statutul-alfabetului-chirilic-si-identitatea-nationala--780150, accesat în data de 29.10.2021.

[36] *The law to be adopted: Cyrillic Alphabet mandatory*, https://www.b92.net/eng/news/society.php?yyyy=2021& mm=08&dd=27&nav_id=111549, accesat în data de 29.10.2021.

[37] Veronica Andrei, *Liderul sârbo-bosniac Milorad Dodik se joacă cu focul în Balcani. Amenințări la adresa NATO*, 28.10.2021, https://m.ziare.com/international/bosnia-hertegovina-milorad-dodik-balcani-republica-srpska-1707411, accesat în data de 29.10.2021.

[38] Legea Nr. 125 din 11.05.2007, *Legea privind libertatea de conștiință, gândire și de religie,* publicată în 17.08.2007 în Monitorul Oficial nr. 127-130, art. 546, disponibilă http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=324889&lang=1, accesat în data de 11.11.2016.

păstrează prevederea din vechea lege a cultelor din Republica Moldova care obliga statul să înregistreze ca și cult religios orice organizație care avea minim 100 de membri. Acesta realitate a condus la apariția unor organizații religioase ortodoxe paralele care își revendică fiecare autenticitatea și legitimitatea. Nu ne propunem cu această ocazie să discutăm despre acele comunități „autocefale" care reprezintă un număr redus de enoriași[39], ci să avem în vedere în primul rând cele mai mari dintre acestea:

- Mitropolia Chișinăului și a întregii Moldove (numită și „Biserica Ortodoxă din Moldova"), afiliată Patriarhiei Moscovei

- Mitropolia Basarabiei și Exarhatul Plaiurilor, biserică autonomă, parte a Patriarhiei Române

Prima dintre acestea, având cei mai mulți enoriași, înregistrată în Moldova în anul 1993 se revendică a fi succesoarea Eparhiei Chișinăului înființată în 1812 de Biserica Rusă[40].

Cea de-a doua se declară succesoare a Mitropoliei Basarabiei care a existat între anii 1918/1924-1940 și 1941-1943, dar și moștenitoare a ortodoxiei românești care a existat pe teritoriul Basarabiei de la început și până în 1812[41].

Cele două biserici s-au contestat adesea, menținând relații tensionate pe care le-au transmis și enoriașilor. Mai mult, această organizare a reflectat și tendințele geopolitice de la Moscova și București. În Republica Moldova, cele două biserici purtau stindarde ale unei lupte pe care cele două patriarhii nu și le permiteau să le afișeze.

E. Controversa identitară a găgăuzilor din Republica Moldova

Comunitatea găgăuză a fost mai mereu o comunitate de frontieră. Această realitate se datorează tocmai poziționării, controversate adesea, între identitatea bulgară, turcă și mai nou rusă a membrilor acestei comunități. Dincolo de controversata lor origine, identitatea lor comportă nuanțări semnificative de-a lungul unor etape istorice care le-a marcat existența. Tot mai mult această comunitate s-a transformat identitar spre ceea ce astăzi este o comunitate rusofilă, sprijinită sistematic de Moscova.

Fără a fi foarte numeroasă (aceasta număra în conformitate cu recensământul din 2004, 147.500 de membri, dintre aceștia 127.835 locuiau în Unitatea Teritorială Autonomă Găgăuzia[42]), această comunitate se remarcă prin importanța pe care a avut-o în istoria Basarabiei.

Teoria cea mai acceptată privitoare la originea lor este aceea că sunt descendenți ai unor triburi turcice, posibil oghuzii sau chiar selgiucizii. Alți istorici vorbesc despre

[39] Site-ul ortodoxia.md, care se prezintă a fi o „comunitate ortodoxă" din Republica Moldova, în studiul *Câte Biserici Ortodoxe avem în Moldova?*, http://www.ortodoxia.md/2011/04/cate-biserici-ortodoxe-avem-in-moldova/, accesat în data de 10.11.2016, identifică 5 jurisdicții paralele care se pretind a fi fiecare canonice. Acestora li se adaugă și Cultul religios Ortodox pe Stil Vechi din Republica Moldova.

[40] A se vedea site-ul oficial al acestei mitropolii: http://mitropolia.md/.

[41] Pentru mai multe detalii privitoare la istoricul acesteia recomandam materialul documentar intocmit de Stelian Gomboș privitor la Mitropolia Ortodoxă Română a Basarabiei, http://www.crestinortodox.ro/religie/mitropolia-ortodoxa-romana-basarabiei-122930.html, accesat în data de 11.11.2016.

[42] Biroul Național de Statistică al Republicii Moldova, *Recensământul Populației 2004*, http://www.statistica.md/pageview.php?l=ro&idc=295&id=2234, accesat în data de 16 noiembrie 2016.

originea cumană, peceneagă sau bulgară[43]. Certitudini sunt totuși originea turcică a limbi lor și faptul că s-au creștinat, renunțând la islam sub influența Bizanțului[44]. Prezența lor în spațiul Basarabiei este legată de o migrație din spațiul bulgar spre Dobrogea și Basarabia la finalul secolului al XVIII-lea. Anexarea Basarabiei de către țariști i-a transformat pe aceștia în disputa lor, adesea cu turcii, dar și pentru controlul noii provincii, în aliații creștin ortodocși dispuși tot mai mult să accepte apropierea cultural-politică. În schimb, rușii le-au acordat privilegii, scutiri de taxe, de serviciu militar s.a.[45] Perioada sovietică i-a apropiat identitar și mai mult de ruși, pentru ca acum limba rusă să fie asumată la nivel colectiv. După câștigarea independenței de stat de către Republica Moldova, alături de alte minorități, au militat pentru crearea unei regiuni autonome Găgăuzia susținuți cultural și de către Ankara care a deschis aici un Centru Cultural Turc și o Bibliotecă Turcă[46]. Toate acestea transformă această comunitate într-o identitate de frontieră, într-una de contact cultural-identitar.

Concluzii

La nivel comparativ, realitatea clivajelor identitare, care cel mai adesea îmbracă forma unor frontiere, este similară în Republica Moldova și în spațiul balcanic. Se păstrează o notă particulară însă dată de context, specificitatea și geopolitica spațiului fost sovietic în raport cu cel fost iugoslav.

Dilemele și controversele identitare din Republica Moldova, la fel ca și altele din spațiul Europei Centrale și răsăritene, sunt determinate/alimentate de interesele geopolitice ale unor state/puteri care le-au folosit în scopuri extinderii sau menținerii unor influențe. Aici frontierele identitare au căpătat forma unor frontiere ideologice sau simbolice.

Societatea din Republica Moldova pare a fi una fragmentată. Poate una dintre dilemele cele mai prezente este tocmai alegerea identității naționale. Intenționalevitat de această dată, în Republica Moldova există o dezbatere publică ce pare inepuizabilă despre opțiunea de a fi moldoveni sau români in sens etno-național.

Bibliografie

Alexandra Tieanu, *Europa Centrală, 1989-2004: perspective culturale și geopolitice*, Cluj-Napoca, 2012.

Alina Stoica, Mircea Brie, *The Cultural frontiers of Europe. Introductory Study*, în *The Cultural frontiers of Europe*, *Eurolimes*, vol. 9, volum editat de Alina Stoica, Didier Francfort, Judit Csoba Simonne, Oradea, 2010, p. 5-8.

[43] Istoricii bulgari îi consideră simpli bulgari turcizați care și-au păstrat identitatea religioasă creștin-ortodoxă, https://romaniabreakingnews.ro/cine-sunt-de-fapt-gagauzi-cei-folositi-azi-de-rusia-pe-post-de-unealta-geostrategica-si-amenintare-permanenta-la-adresa-suveranitati-integritatii-teritoriale-a-r-moldova/, accesat în data de 16 noiembrie 2016.

[44] Nicu Pârlog, *Găgăuzii: rătăciți prin istorie*, http://www.descopera.ro/cultura/9145873-gagauzii-rataciti-prin-istorie, accesat în data de 16 noiembrie 2016.

[45] *Ibidem.*

[46] Mircea Brie, *Identity as Frontier…*, p. 374-375.

Ana Maria (Ghimiș) Costea, "*National Preferences of the EU and NATO Member States at the Eastern Border. Study Case: Romania and Poland*", doctoral thesis, Babeș-Bolyai University from Cluj-Napoca, 2015.

Anastasia Cujba, Cristina Ejova, *Repere istoriografice și teoretico-conceptuale ale cercetării interesului național*, in Studia Universitatis Moldaviae, Revistă Științifică a Universității de Stat din Moldova, 2013, nr.3(63), p. 32-38.

Andrei Manolescu, *Ungaria lui Orbán,* http://dilemaveche.ro/sectiune/tilc-show/articol/ungaria-lui-orban

Andrew Moravcsik *Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach*, in *Journal of Common Market Studies*, 1993, vol. 31, issue 4, pp. 497-498.

Constituția Republicii Moldova din 29.07.1994, http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/mo/md/md046mo.pdf

Curtea Constituțională: Limba de stat a Republicii Moldova este limba română, în *Timpul.md*, 5 Decembrie 2014, http://www.timpul.md/articol/curtea-constituionala-limba-de-stat-a-republicii-moldova-este-limba-romana-67053.html,

Dan Alexe, Alla Ciapai, *Chirilice, latine sau arabe? Sistemul de scriere e deseori un act politic*, https://moldova.europalibera.org/a/chirilice-latine-sau-arabe-sistemul-de-scriere-e-deseori-un-act-politic/31431391.html

Dorian Furtună, *Teoria statelor mici și „socul identităților"*, http://adevarul.ro/international/europa/teoria-statelor-mici-socul-identitatilor-1_54cbaa85448e03c0fd1d9624/index.html

Florin Poenaru, *Republica Moldova: complexul de superioritate al României,* http://www.criticatac.ro/18342/republica-moldova-ca-sindrom/

Gábor Flóra, *Identitate și ideologie națională: o perspectivă socio-istorică*, in Balogh Brigitta, Bernáth Krisztina, Bujalos István, Adrian Hatos, Murányi István (coord.), *Identitate europeană, națională și regional. Teorie și practică*, Editura Partium, Oradea, 2011

Hans Morgenthau, *Politica între națiuni. Lupta pentru putere și lupta pentru pace*, Iași. Polirom. 2007

https://www.agerpres.ro/politic-ex/2021/09/15/serbia-vrea-sa-consolideze-statutul-alfabetului-chirilic-si-identitatea-nationala--780150

István Bujalos, *Identitatea personală și națională în filosofia americană*, în Balogh Brigitta, Bernáth Krisztina, Bujalos István, Adrian Hatos, Murányi István (coord.), *Identitate europeană, națională și regional. Teorie și practică*, Editura Partium, Oradea, 2011, p. 79-91.

Jelena Džankić, *Citizenship in Bosnia and Herzegovina, Macedonia and Montenegro: effects of statehood and identity challenges*, Routledge, 2015

Kenneth Morrison, *Nationalism, Identity and Statehood in Post-Yugoslav Montenegro*, Bloomsbury Publishing Plc, 2018

Legea Nr. 691 din 27.08.1991 privind Declarația de independență a Republicii Moldova, http://istoria.md/articol/573/Declara%C5%A3ia_de_Independen%C5%A3%C4%83_a_Republicii_Moldova

Legea Nr. 125 din 11.05.2007, *Legea privind libertatea de conștiință, gândire și de religie,* publicată în 17.08.2007 în Monitorul Oficial nr. 127-130, art. 546, disponibilă http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=324889&lang=1

Mircea Brie, Daniela Blaga, *Identity rematch in the European space*, in Alina Stoica, Ioan Horga, Mircea Brie, *Cultural Diplomacy at the Eastern and Western Borders of the European Union*, Editura Universității din Oradea, 2015, p. 255-273

Mircea Brie, Daniela Blaga, *Image of the Other: the Perspective on Ethnicity*, în Dana Pantea, Ioan Horga, Mircea Brie, *The Image of the Other in the European Intercultural Dialogue*, Lambert Academic Publishing, Saarbrücken, 2017, p. 91-109

Mircea Brie, *European enlargement and new frontiers Central and Eastern Europe*, in *Studia Universitatis Babeș-Bolyai,* Series *Europaea*, *Cluj-Napoca*, LIX, 1, 2014, p. 113-130.

Mircea Brie, *European enlargement and new frontiers Central and Eastern Europe*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai,* Series *Europaea*, *Cluj-Napoca*, LIX, 1, 2014, p. 113-130;

Mircea Brie, *Identity as Frontier in Central and Eastern Europe. The Case of the Republic of Moldova*, în Mircea Brie, Alina Stoica, Florentina Chirodea (coord.), *The European Space Borders and Issues. In Honorem Professor Ioan Horga*, Editura Universității din Oradea/Debrecen University Press, Oradea/Debrecen, 2016, p. 359-381

Mircea Brie, *Identity Revolution and Minority Emancipation: A Cause of the European Concert's Crash. Contemporary Analogues,* în Ioan Horga, Alina Stoica (coordonatori), *Europe a Century after the End of the First World War (1918-2018)*, București, Editura Academiei Române, 2018, p. 245-248.

Mircea Brie, Ioan Horga, *Europa: frontiere culturale interne sau areal cultural unitar,* în *Moldoscopie*, nr. 3 (L), 2010, Chișinău, p. 123-143;

Mircea Brie, Ioan Horga, *Le frontiere europee – espressioni dell'identità*, în *Transylvanian Review*, ISI Journal, vol. XXIII, supliment nr.1, 2014, p. 202-216;

Nicolae Filipescu, *Nationalismul lui Viktor Orbán*, disponibil online https://revista22.ro/68/.html

Nicu Pârlog, *Găgăuzii: rătăciți prin istorie*, http://www.descopera.ro/cultura/9145873-gagauzii-rataciti-prin-istorie

Ortodoxia.md, *Câte Biserici Ortodoxe avem în Moldova?*, http://www.ortodoxia.md /2011/04/cate-biserici-ortodoxe-avem-in-moldova/

Petre Duțu, Cristina Bogzeanu, *Interesele naționale și folosirea instrumentelor de putere națională pentru promovarea și apărarea acestora. Cazul României*, Editura Universității Naționale de Apărare „Carol I", București, 2010

Radj Cărbune, *Identitatea națională a Republicii Moldova*, https://radjcarbune.wordpress.com /2010/12/02/identitatea-nationala-a-republicii-moldova/

Recensământul Populației 2004, Biroul Național de Statistică al Republicii Moldova http://www.statistica.md/pageview.php?l=ro&idc=295&id=2234

S. Huntington, *The Erosion of American National Interests*, in *Foreign Affairs*, Published by: Council on Foreign Relations, 1997, vol.76, no.5, p. 28-49.

Serbia vrea să consolideze statutul 'alfabetului chirilic' și identitatea națională, *AGERPRES*,

Stelian Gomboș, *Mitropolia Ortodoxă Română a Basarabiei*, http://www.crestinortodox.ro /religie/mitropolia-ortodoxa-romana-basarabiei-122930.html,

The law to be adopted: Cyrillic Alphabet mandatory, https://www.b92.net /eng/news/society.php?yyyy=2021&mm=08&dd=27&nav_id=111549

Veronica Andrei, *Liderul sârbo-bosniac Milorad Dodik se joacă cu focul în Balcani. Amenințări la adresa NATO*, 28.10.2021, https://m.ziare.com/international/ bosnia-hertegovina-milorad-dodik-balcani-republica-srpska-1707411